

YERLİ ARI GENOFONDUNUN QORUNMASI VƏ DAMAZLIQ İŞİNİN QURULMASI ÜÇÜN TƏXİRƏSALINMAZ TƏDBİRLƏR GÖRÜLMƏLİDİR

Şamil Quliyev,
Azərbaycan Arıçılar İttifaqının sədri

*Tel. 050 303 20 15
E-mail: arici.shamil@gmail.com
www.ari.org.az*

Açar sözlər: *Bal arısı, Azərbaycan, arının, Azərbaycan Arıçılar İttifaqı,
arı populyasiyaları*

Bal arısı yaranışından hazırkı dövrə kimi canlı aləmin təkamülündə və ekoloji tarazlığın qorunmasında mühüm rol oynamış; yaşam və davranış tərzini ilə daim şüurlu insanı heyrləndirmiş, düşündürmüş, halallığa, təmizliyə, intizama, qənaətcilliyə və yaradıcılığa sövq etmişdir.

Bal arısı məhsullarının möcüzəli müalicəvi xüsusiyyətləri, müqayisəolunmaz qidalılığı və çoxçeşidliliyi; eləcə də bal arısının ətraf mühitin yaxşılaşdırılması, biomüxtəlifliyin qorunması, ekoloji tarazlığın bərpası, entomofil kənd təsərrüfatı bitkilərinin tozlandırılmasında əsas rol oynamaqla onların məhsuldarlığının artırılması və məhsullarının keyfiyyətinin yüksəlməsi istiqamətlərində sahib olduğu potensial imkanlar arıçılığı alternativini olmayan bir sahəyə çevirmişdir.

Dünya əhalisinin ərzaq təminatındakı roluna görə müasir arıçılıq kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyət kəsb edən sektoru kimi qiymətləndirilir.

Almaniya və ABS universitetləri alimlərinin apardığı tədqiqatların nəticələrinə görə 115 adda kənd təsərrüfatı bitkisinin bal arısı ilə tozlandırılması olmadan normal məhsuldarlığa nail olunması mümkün deyildir.

Dünyada istehsal olunan ərzaq məhsullarının 30%-i bal arısı tozlandırması nəticəsində

mümkün olur. Alman və Fransız mütəxəssislərinin hesablamalarına görə tozlandırma hesabına dünyada istehsal olunan ərzaq məhsullarının ümumi dəyəri 153 milyard yevro miqdarındadır ki, bunun da 50 milyardı tərəvəz, 50 milyardı meyvə, 39 milyardı texniki bitkilər və qalan 14 milyardı isə digər bitkilərin payına düşür.

Bal arısı ilə bitkilərin tozlandırılmasından əldə olunan məhsul artımının dəyəri ABŞ-da 14,5 milyard, Kanadada 1,5 milyard, İngiltərədə isə 800 milyon funt sterlinq miqdarında hesablanmışdır.

Arının entomofil bitkiləri tozlandırması ilə kənd təsərrüfatına və ətraf mühitə verdiyi xeyir arı məhsullarından alınan ümumi gəlirdən 30-35 dəfə artıq qiymətləndirilir.

Son illərdə təbiətdə baş verən global iqlim dəyişmələri, müxtəlif istiqamətli və miqyaslı antropogen fəaliyyətlərin mənfi təsirləri bal arılarının yem ehtiyatlarının tükenməsi və keyfiyyətinin aşağı düşməsi, gen ehtiyatlarının ciddi çirklənməsi, xəstəliklərin genişlənməsi və yeni təhlükəli xəstəliklərin meydana gəlməsi, arı ailələrinin sayının sürətlə azalması, məhsuldarlığın və alınan məhsulların keyfiyyətinin aşağı düşməsi kimi ciddi fəsadlarla özünü büruzə verməkdədir.

Artıq daha çox sənayeləşmiş və urbanizasiyalaşmış bir çox ölkələrin mövcud ekoloji şəraitləri bal arılarının normal yaşamını təmin edə bilmədiyindən, bu ölkələr bal arılarının kütləvi qırğını sindromu deyilən olduqca təhlükəli problemlə qarşılaşmışlar.

Dünya ölkələrinin arıçılar birliklərinin beynəlxalq federasiyası –Apimondianın məlumatlarına görə 2008-ci ildə Avropa Birliyi ölkələrində saxlanılan 13,6 mln arı ailəsinin 30%-i məhv olmuşdur. Alimlərin hesablamalarına görə itkilərin belə yüksək səviyyəsi davamlı olarsa, 8-10 il ərzində Avropa arıçılığı tamamilə məhv ola bilər.

Arı ailələrinin kütləvi qırğını sindromu özünü 2008-ci ildə ABŞ-da 40%, Kanadada 28% səviyyəsində göstərmişdir. Yaponiya kənd təsərrüfatı nazirliyinin məlumatlarına görə isə sindromun 2008-ci il nəticələri növbəti illərdə də təkrarlanarsa, ölkə arıçılığı əsaslı şəkildə tənəzzülə uğrayacaq.

Sindromun qorxunc nəticələri artıq arıçılar və arıçı alimlərlə yanaşı bir çox dövlətləri, nəhəng aqrobiznes və qida sənayesi kompaniyalarını da narahat etməyə başlamışdır. Belə ki, bal arılarının və digər tozlayıcıların sayının bu şəkildə azalmasının məntiqi sonu dünyada bir çox ərzaq məhsullarının istehsalının kəskin azalması və qiymətlərinin artımı, sosial-iqtisadi problemlərin gərginləşməsi və ciddi ekoloji fəlakətlər deməkdir.

Böyük alim Albert Eynşteyn ebəs yerə deməmişdir: “Arının məhvindən dörd il sonra yer kürəsində insan həyatı məhvə məhkumdur”.

Azərbaycan coğrafi mövqeyi, relyefi, təbii iqlim şəraiti, flora zənginliyi və arı genofondu baxımından böyük arıçılıq potensialına malikdir.

Elmi əsaslara görə Azərbaycanın arıçılıq potensialı ölkə ehtiyaclarını tam ödəməklə yanaşı, hər il 55 mln manatlıq arıçılıq məhsulları ixracı imkanına sahibdir.

Ölkənin arıçılıq füzə mümkün potensialı və minimum tələbatı ilə mövcud vəziyyət göstəricilərinin müqayisəsi aşağıdakı kimidir:

S/s	Göstəricilərin adı	Ölkənin potensialı	Ölkənin minimum tələbatı	Ölkədə mövcud vəziyyət	Potensialdan istifadə, %-lə	Minimum tələbatın ödənilməsi, %-lə
1	2	3		4	5	6
1	Arı ailəsi, ədəd	600 000	400 000	195 000	32,5	48,7
2	Ana arı, ədəd	300 000	70 000	4 000	1,3	5,7
3	Arı paketi, ədəd	20 000	10 000	500	2,5	5,0
4	Bal, t	15 000	4 500	1600	10,6	35,5
5	Mum, t	450	135	48	10,7	35,6
6	Çiçək tozu, t	250	180	0,5	0,2	0,27
7	Bərəmun, t	12	6	0,8	6,7	13,3
8	Arı südü, t	10	4,5	0,06	0,6	1,3

Göründüyü kimi, bütün göstəricilər üzrə həm ölkə potensialından istifadə və həm də ölkənin minimum tələbatının ödənilməsi olduqca aşağı səviyyədədir.

Bu qəbul edilmez halın aradan qaldırılmasının və ölkə arıçılığını müasir dünya arıçılığı səviyyəsinə çatdırılmasının optimal yolu ölkə miqyasında yerli arı genofondunun qorunması, davamlı islah və seleksiya proqramlarının yerinə yetirilməsi və damazlıq işinin təşkilindən keçir.

Elm hələ bir dənə də olsun bal arısı cinsi yarada bilməmiş və dünyada olan 24 ədəd bal arısı cinsindən yalnız 6-sı müasir sənaye istehsalı arıçılığın tələblərinə cavab verən təsərrüfat əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycan ərazisində Bozdağ Qafqaz (*Apis mellifera caucasica*) və Sarı Qafqaz (*Apis mellifera remipes*) arı cinslərinin beş populyasiyası (Qabaqtəpə, Qonaqkənd, Naxçıvan, Talış və Sarı Azərbaycan) yerli arı genofondumuzdur və hər iki cins yuxarıda qeyd olunan altılığa daxildir. Bu fakt yerli arı genofondumuzun böyük təbii sərvət olmasının bariz göstəricisidir.

Qafqaz bal arısı cinsləri sakitlik, dil uzunluğu, çətin hava və yem azlığı şəraitində yüksək iş qabiliyyəti və qənaətli yem tükətimi kimi müsbət bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətlərinə görə dünya arıçı mütəxəssisləri tərəfindən gələcəyin arısı adını almışdır.

Tam əminliklə bildirirəm ki, yerli arı genofondunun qorunması, islahı, seleksiyası və damazlıq işini düzgün quraraq, külli miqdarda damazlıq ana arı və arı ailələrinin istehsalına və ixracına nail olmaqla, Azərbaycanı dünya arıçılığında söz sahibi bir ölkə kimi tanımaq mümkündür.

Azərbaycanda dövlət tərəfindən genofondun qorunması və damazlıq işi 1937-1983-cü illərdə həyata keçirilmişdir. 1950-ci illərdə Azərbaycanda yetişdirilən ana arılar damazlıq məqsədi ilə Ukrayna, Moldova, Estoniya, Latviya, Belarusiya və Qazaxıstana göndərilmişdir.

Təssüf ki, 1983-cü ildən Azərbaycanda bu işlər aparılmır. Beləliklə, son 28 ildə ölkədə yerli arı genofondunun qorunması və damazlıq işi sahəsindəki fəaliyyətsizlik, arıçılıqda rayonlaşma prinsiplərinə əməl olunmaması, xaricdən digər arı cinslərinin qanunsuz yollarla ölkəyə gətirilməsi bütün ölkə ərazisində kortəbii mələzləşməyə gətirmiş, mələzləşmə nəticəsində arıçılıqda orta məhsuldarlıq iki dəfə azalmış, xəstəliklərə yoluxma halları artmış və gen ehtiyatları ciddi şəkildə çirklənmişdir.

Proses bu gün də yüksələn xətlə inkişaf edir və daha üç il də belə davam edərsə, yerli arı genofondumuzun itirilməsi qaçılmaz olacaq.

Azərbaycan Arıçılar İttifaqı (AAİ) problemin həlli üçün bütün imkanlarını səfərbər etmişdir.

AAİ Türkiyənin TİKA təşkilatının yardımı ilə Xızı rayonu ərazisində 2009-cu ildə illik məhsuldarlığı 3 000 ana arı olan "Damazlıq ana arı yetişdiriciliyi təsərrüfatı"nı yaratmış, nəticədə Qonaqkənd və Qabaqtəpə populyasiyaları üzrə genofondun qorunması və ana arı yetişdiriciliyi istiqamətində ciddi uğurlar qazanılmışdır.

Yaradılmış təsərrüfat illik məhsuldarlığına, nukleus parkının böyüklüyünə və müasir avadanlıqlarla təchizatına görə Cənubi Qafqaz ölkələri üzrə birincidir və yeganə təsərrüfatdır ki, izole mayalandırma ərazisinə malikdir. Təsərrüfatda əldə edilmiş nəticələr xarici mütəxəssislər tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir.

Lakin ölkəmizdə hər bir populyasiya üzrə paralel şəkildə damazlıq işinin yerinə yetirilməməsi ilə əlaqədar yerli arı genofondu yeni bir ciddi təhlükə ilə üzləşmişdir. Belə ki, yetişdirilən Qonaqkənd və Qabaqtəpə damazlıq ana arılar arıçılar tərəfindən alınaraq Sarı Azərbaycan, Talış və Naxçıvan arı populyasiyaları yayılmış ərazilərə aparılır və bu da həmin ərazilərdəki yerli genofondun ciddi şəkildə çirklənməsinə səbəb olur. Yaranmış təhlükənin aradan qaldırılması istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsinə ehtiyac vardır.

Təssüf ki, maliyyə çatışmamazlığı səbəbindən AAİ digər arı populyasiyaları üzrə (Sarı Azərbaycan, Talış və Naxçıvan) arı genofondunun qorunması və damazlıq işinin təşkili işlərini həyata keçirə bilmir. Bu işlərin həyata keçirilməsi üçün AAİ maliyyə və texniki yardım üçün müxtəlif dövlət qurumlarına, şirkət və təşkilatlara müraciət etmək məcburiyyətindədir.

Artıq üç il bundan əvvəl Azərbaycan Arıçılar İttifaqında hazırlanmış ölkə miqyasında yerli arı genofondunun qorunması və damazlıq işinin təşkili üçün sistemli yanaşmanı, dəqiq seleksiya proqramlı və böyük vəsait qoyuluşu tədbirlər kompleksini özündə ehtiva edən "Yerli arı genofondunun qorunması və damazlıq işinin təşkili" kompleks layihəsinin həyata keçirilməsi zərurətə çevirilmişdir.

Yerli arı genofondauna sahib bir çox ölkələrdə (Avstriya, Almaniya, Çexiya, Slovakiya,

Bolqarıstan, Rusiya və s.) bu tip layihələr uğurla həyata keçirilib və keçirilir. Məsələn Türkiyədə Kafkas, Anadolu və Muğla arısının qorunması və damazlığı üzrə layihələrə ayrılmış maliyyə vəsaiti xərci uyğun olaraq 2.5, 1.3 və 1.2 mln yevro həcmindədir.

Aydındır ki, belə vəsait xərci tələb edən layihələrin AAI-nin və şəxsi imkanlar hesabına həyata keçirilməsi mümkünsüzdür. Xarici donor təşkilatlar da vəsait xərcinin çox olmasını, ölkəmizin güclü iqtisadiyyatını, ölkəmizdə dövlət tərəfindən aqrar sahəyə böyük diqqət və vəsait ayrıldığını əsas gətirərək layihəni maliyyələşdirməkdən imtina edirlər.

Yuxarıda qeyd olunan məsələlər onu göstərir ki, yerli arı genofondumuza sahib çıxmaq, onu qorumaq, islahatına nail olmaq, damazlıq işini quraraq ölkə arıçılığının tükənməz bir xəzinədən bəhrələnməsini təmin etmək və bu böyük sərvəti gələcək nəsillərin istifadəsi üçün mühafizə etmək üçün müvafiq dövlət qurumları təxirəsalınmaz tədbirlər görməli, lazımı maliyyə vəsaiti təminatı yaratmaqla ölkənin on minlik arıçılar ordusu və AAI ilə sıx əməkdaşlıq şəraitində problemin həlledilməsinə nail olunmalıdır.

“Yerli arı genofondunun qorunması və damazlıq işinin təşkili” kompleks layihəsinin həyata keçirilməsi ölkədə ekoloji durumun yaxşılaşmasına, biomüxtəlifliyin qorunmasına, regionlarda yeni iş yerlərinin yaradılmasına, əhəlinin gəlirlərinin artımına, keyfiyyətli qida təminatına, arı ailələrinin sayının sürətli artımına, məhsuldarlığın 50% yüksəlməsinə, sənaye istehsalı arıçılığa keçid və arı məhsullarının ixracı üçün əlverişli şəraitin yaranmasına səbəb olacaqdır.